

СТИЛІСТИКА І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'42

В. Є. Белінська

МОВНИЙ ОБРАЗ ВОДИ У ТВОРЧОСТІ П. ПЕРЕБИЙНОСА

Статтю присвячено аналізу мовних засобів вираження образу води в поетичній творчості П. Перебийноса. Базою дослідження слугував творчий доробок митця. Виявлено лексико-семантичне наповнення образу води, з'ясовано роль головних та епізодичних образів водоїм. Аналіз усіх семантичних наповнень образу води у творчості П. Перебийноса дають можливість виявити семантичні сфери ВОДА-ОЧИЩЕННЯ, ВОДА-ЗАГРОЗА, ВОДА-ЖИВА ІСТОТА, ВОДА-СИМВОЛ, які формують мовний стрижень образу води. Вербалізацію мовного образу води досліджено на лексичному рівні.

Ключові слова: мовний образ, мовна картина, лексема, семантична сфера, семантичне наповнення.

Belinska V. The Linguistic Image of Water in the Poetry of P. Perebyinis. *The article is devoted to the analysis of language means of expression of the linguistic image of water in the poetry of P. Perebyinis. The basis of the study served the masterpiece of P. Perebyinis. The research is relevant due to insufficient research on the linguistic image of water in the works of P. Perebyinis. The purpose of this article is to study the verbal expression of the WATER image as a fragment of the language and poetic picture of the world of Ukrainian writer P. Perebyinis. The task of the article is to analyze the artistic and semantic filling of the WATER image, to determine the peculiarities of the expression of the water sphere in the work of P. Perebyinis. It could be concluded that interpretation of the image of WATER in the verses of this writer demonstrates the broad possibilities of the language in isolating the new semantic shades of this commonly used vocabulary. An analysis of all semantic fillings of water in the poetry of P. Perebyinis gives an opportunity to identify the semantic spheres such as WATER IS A PURIFICATION, WATER IS A THREAT, WATER IS A CREATURE, WATER IS A SYMBOL which form the lingual core of the WATER image. Verbalization of the linguistic image of WATER was investigated on the lexical level.*

Key words: linguistic image, linguistic picture, lexeme, semantic sphere, semantic content.

Вода – це первісна матерія, основа світобудови, символ розвитку й подолання. Вода є одним із образів, які мають світову літературну традицію і лише в словесному вираженні одержують національну конкретизацію та індивідуально-авторську інтерпретацію [11, с. 142].

Петро Мойсейович Перебийніс – відомий український поет, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Всеукраїнської літературної премії імені Михайла Коцюбинського, премії імені Миколи Островського, премії імені Володимира Кобилянського, премії імені Анатолія Бортняка. Заслужений діяч мистецтв і журналіст України.

Дослідники творчості П. Перебийноса П. І. Сорока та М. М. Ониськів стверджують, що Петро Перебийніс належить до поетів, які входили у велику літературу без метушні, зайвого поспіху, надриву, оскільки пам'яттю своєю опирався на глибину історії народу, його духовність і незнищенну совість [1, с. 12].

Поетія П. Перебийноса несе в собі відбиток життєпису мовної особистості, природного довкілля, родинних цінностей і козацького роду.

У творчості П. Перебийноса нашу увагу привернув один із наскрізних образів — це образ води, який має особливу авторську інтерпретацію й оригінальне семантичне наповнення. Поет виокремлює водну стихію з-поміж інших стихій. Одній зі своїх збірок письменник дає назву «Присягаю Дніпром!», підкреслюючи сакральне ставлення до образу води, а саме до Дніпра. Тому Дніпро постає знаковим образом у творчості П. Перебийноса і набуває різноманітних значень.

Лінгвопоетичному осмисленню образу води присвятили свої праці такі сучасні дослідники, як Н. М. Сологуб, О.В. Антонюк, Н.Ф. Венжинович, А. П. Чаварга. Мовний образ води у творчості П. Перебийноса не був об'єктом наукового дослідження, але літературний критик Л. Т. Пастушенко наголошував на майстерності зображення українського минулого та багатства Батьківщини П. Перебийносом. Літературознавець О. Д. Бакуменко висвітлював відношення П. Перебийноса не тільки до України, а й до *Землі у планетарному розумінні Всесвіту* [1, с. 3]. В. І. Шанюк розглядав стилістичні особливості поетичної спадщини митця. Подані персоналії вирізняли поезію П. Перебийноса серед інших поетів, підкреслюючи володіння автора красним словом, уміння зображувати Батьківщину й український народ в історичному розвитку та багате наповнення емоційної палітри у своєму творі.

Мета статті полягає в дослідженні вербального вираження образу води як фрагмента мовно-поетичної картини світу українського письменника П. Перебийноса.

Завдання статті — проаналізувати художньо-семантичне наповнення образу ВОДА, визначити особливості вираження сфери води у творчості П. Перебийноса.

Актуальність статті зумовлена недостатнім дослідженням мовного образу води у творчості Петра Перебийноса.

Методи наукових досліджень: описовий та контекстуально-інтерпретаційний.

Фактичний матеріал налічує 218 мікроконтексти, які дібрані методом суцільної вибірки з поетичних збірок П. Перебийноса, таких як «Присягаю Дніпром!» (1976), «Ранкові сурми» (1976), «Третя спроба» (1983), «Дар Вітчизни» (1987), «Точний час» (1990), «Пшеничний годинник» (2005).

У творчості П. Перебийноса чільне місце посідає водний ландшафт, для зображення якого поет використовує лексеми *вода, джерело, криниця, ріка, струмочки, ручаї, притоки, океан*, а також гідроніми *Дніпро, Мурашка, Дністер, Славута, Південний Буг, Дунай, Волга*.

У нашій роботі оперуємо такими поняттями: **ядро концептуальної сфери, приядерна частина концепту, периферія концепту**, у визначенні яких спираємось на дефініції: **ядро концептуальної сфери, яке є ключовим словом, яке дає назву концепту. Ядро містить об'єктивні семантичні ознаки, тобто ті елементи змістових базових репрезентантів, що закріплені в тлумачних словниках.**

*Приядерну частину концепту становлять суб'єктивні семантичні ознаки, що виникли в процесі концептуалізації та пов'язані з базовими ознаками асоціативно. На периферії концепту перебувають індивідуальні, одиничні, оказіональні слововживання [3, с. 41]. Для позначення смислових пластів поетичного мовлення послуговуємося відповідними термінами: **Художньо-семантична сфера** — це середовище художньо смислового простору, яке містить інформацію горизонтального контексту, вертикального макротексту і позатекстового рівня, вербалізовану в авторській парадигмі словесної творчості [3, с. 92] та **художньо-семантичне наповнення** — це сукупність узуальних значень і контекстуальних смислів у художньому мовомисленні творчої особистості [3, с. 51].*

Як зазначено в академічному тлумачному словнику української мови в 11 томах [10, с. 716] лексема *вода* має декілька дефініцій:

1. *Прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем.*

2. *Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів.*

3. *Лікувальна рідина мінеральних джерел.*

Ці значення пропонуємо вважати ядром мовного образу ВОДА, які репрезентовані в поетичних контекстах П. Перебийноса. Так, зокрема, значення *вода — прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем* змальовано у кількох поетичних фрагментах: *Глибоко хлюпає криниця / студеною водою* [4, с. 204], *На прощання глянути годиться / у криничну воду крижану* [5, с. 33], *Вода породжена дощами* [5, с. 30], *Ходять кола по воді* [5, с. 40], *Це слово шуміло водою / у ніч на Івана Купала* [4, с. 295], *Я з Вітчизни зростаю, / із роси та води* [4, с. 315]. Значення *вода — водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів* постає в мікроконтекстах із використанням лексеми *вода* в множині: *Облітає цвіт вишневий / у траву, у чисті води* [10, с. 171], *Він сунеться на гори і долини, / на води, на степи, ліси, діброви* [5, с. 19], *А скільки пролилося сліз і крові, щоб не мілів огром Дніпрових вод* [4, с. 345], *Та раз покинув я спокійні води, здолав гнітючі сумніви і страх* [4, с. 130]. Ядерне значення *вода — лікувальна рідина мінеральних джерел* міститься в поезіях «Ми — з України!», «Я слово шукаю», у яких поет усвідомлює воду живою: *Мелодія чиста, прозора, / нехай напуває водою живою / пропахлі димами простори* [5, с. 17], *З туманної річки у жменю / живої води набираю* [6, с. 61]. У поезії «Мадонна» П. Перебийніс використовує словосполучення *цілюща вода* в значенні 'лікувальна рідина' *Вмивала ти обличчя на Купайла / цілющою водою із криниці* [4, с. 251]. Поєднання епітетів зі словом *вода* в межах одного смислового фрагмента, допомагають розкрити значення води для поета, увиразнити образ та підкреслити водну силу природи.

До приядерної сфери мовного образу ВОДА відносимо семантичне наповнення ВОДА-ОЧИЩЕННЯ, ВОДА-ЗАГРОЗА, ВОДА-ЖИВА ІСТОТА, ВОДА-СИМВОЛ. Найбільш виразно репрезентована сфера ВОДА-ЖИВА ІСТОТА в мовній картині світу письменника

Для словесного наповнення образу води у сфері ВОДА-ОЧИЩЕННЯ поет послуговується дієсловами *омивати, змивати, промивати* у значенні 'робити чистим' у поданих поетичних рядках *Гроза омиває наболену душу* [5,

с. 62], *Хай лихо змиває озоном-грозою* [5, с. 17], *Туманилась криничка-жалібничка / і рану промивала як могла* [4, с. 202], *Небагато треба, небагато, / щоб вода змивала всі загати* [4, с. 344], *та вже холодне море змило / з чортів запінений мазут* [4, с. 168]. П. Перебийніс таким засобом підкреслює очищувальну здатність води як стихії.

Художньо-семантична сфера ВОДА-ЗАГРОЗА виражена в мовній картині світу П. Перебийноса за допомогою використання дієслів із семантикою небезпеки. Цим мовним засобом поет вербально передбачає нещастя, лихо через водну стихію: *Вигуркують ритмічно океани, / пульсують / вени рік, / серця морів, / і сила ритму, вічна, нездоланна, / зриває пароплави з якорів* [9, с. 132], *За горами грім гуркоче / і здригаються моря. / Злої ночі, злої ночі покотилася зоря* [7, с. 44], *Гойдає хвиля каламутна / чортячі вирвані хвости* [4, с. 168], *Уклонься тобі я в пояс, матінко пшенице <...> Град лупив тебе з розгону* [4, с. 123]. Також поет уживає дієслова із семантикою звуковираження, актуалізуючи загрозиливу картину: *Ревло відкрите море на вітрах* [4, с. 130], *І стогне море від осмути / кигиче чайка з висоти* [4, с. 168], *Хай гримить дев'ятим валом / грізне море штормове. / Наші руки од штурвала / навіть смерть не одірве* [7, с. 85].

Найбільш яскраво виражена художньо-семантична сфера ВОДА – ЖИВА ІСТОТА в поетичній мові П. Перебийноса. Для створення образу води як живої істоти поет використовує дієслова на позначення дій, які притаманні людині: *Я не знаю – джерело чи око предка пильно дивиться на мене з глибини* [8, с. 50], *Ріка спить*. [8, с. 90], *Прокидаються струмочки, ручаї і притоки* [8, с. 90], *Вода пливе поволі* [5, с. 30], *Там до сивого Дністра / пригорнулася Мурашка* [6, с. 57], *Я спитав у води: / – Звідкіля ти прийшла? / І сказала вода: / – З глибини джерела* [5, с. 3]. У наведених мікроконтекстах письменник не лише уподібнює воду до людини, а також наділяє її емоційним станом шляхом використання художніх означень *гнівне, розлючений, примхлива*: *Гуркоче гнівне море, гомонить – / розкажу мені про океан* [7, с. 84], *Хай гримить, реве в нестямі / шторм розлючений – не дрейф* [7, с. 85], *Вода прозорі ниті тче. Вона примхлива ще у всьому* [5, с. 30].

У межах сфери ВОДА – ЖИВА ІСТОТА виокремлюємо художньо-семантичне наповнення *вода-співрозмовник*, у якому учасником розмови постає *море, криниця, річки Дніпро та Мурашка*. Художньо-семантичне наповнення цієї сфери створюється шляхом використання звертань до моря: *Море, зупинись хоч на хвилину <...> і тривожний гуркіт глибини, / море, — / зупини! Море, / хай вітри в тобі потонуть, / хай засяє на твоїм просторі / штилю відшліфоване трюмо <...> Море, давай помовчімо!* [9, с. 195]; до криниці: *Ой, моя криниченько-небого, / як же ти тут житимеш сама? <...> А криниця журно шепотіла: бережімо чисте джерело! <...> Падав сизий порох на суниці, / гуркотіли в полі трактори. / Процавай покинута кринице!* [4, с. 287], *Урадості, у горі / іду, криниченько, до тебе* [10, с. 17]. Характер звертань та їхній зміст демонструють душевну чуйність П. Перебийноса до адресата.

П. Перебийніс виділяє з аквапростору ріку Дніпро, яка є символом України, українського народу, природним багатством та історичним

пам'ятником. У художньо-семантичному наповненні **вода-співрозмовник** слова-звертання до Дніпра мають значення душевної розмови, дружньої зустрічі, спрямовального руху: *Дніпре, поговорим!* <...> *Ти в дорозі, Дніпре, не барись, поспішай до мене* <...> *Батьку Дніпре, ти біжи скоріш та й до Чорноморя* [4, с. 294], *Дніпре, Дніпре, ти моя дорога / чорнобрива молодість моя / я несучу міцне твоє вітрило, / я з роси твоєї і води. / Не здається плем'я сивокриле – піднімай нас, Дніпре, і веди* <...> *Голубою піснею Малишка / ти в бетонах, Дніпре, заболи* <...> *Ми живі у росяному слові. / Піднімай нас, Дніпре, і веди!* [8, с. 15]. П. Перебийніс у звертаннях порівнює Дніпро з батьком, дорогою, молодістю, піснею А. С. Малишка. Крім того, у межах поданого мікроконтексту поет уподібнює Дніпро до джерела, братів та народу: *Пульсує, пружно б'є з долони предка / тоненьке непомітне джерело. / Це мій Дніпро* <...> *Пульсує джерело, мов серце брата. / Ми всі брати по крові, по Дніпру* <...> *Дніпро з морями теплими говорить, / як мій народ з народами Землі* [4, с. 345]. Використовуючи порівняння, письменник проводить паралелі між Дніпром і власними життєвими цінностями.

П. Перебийніс у передмові до збірки «Дар Вітчизни» знайомить читача з річкою Мурашкою: *Моя земля – це рівнинно-горбиста смужка Подільського плато, що простяглась над вузькою, як перецьвіла материнська коса, річкою Мурашкою. Радію, що я, за словами дивовижно-чутливого до новизни Олесь Гончара, відкрив її читачам, непомітну, незнану на планеті* [2, с. 5] Художньо-семантичне наповнення **вода-співрозмовник** Петро Перебийніс створює ефект уособлення за допомогою звертань до річки Мурашки: *Мурашко відчайдушна, чи не страшно? / Чи не пристала хвилечка твоя, / чи не роздерла десь тебе, Мурашко, / солоня атлантична крутія?* [4, с. 260]. Звертання до річки відбивають авторське хвилювання за річку. Семантику любові до річки письменник вкладає за допомогою присвійного займенника: *моя Мовчить моя Мурашка* <...> *Джерельний шепіт річеньки моєї* [4, с. 260], *Тут лине річенька вузька – / моя Мурашка синьовода* [6, с. 57].

Художньо-семантична сфера ВОДА-СИМВОЛ сповнена звеличуванням Дніпра як символу України. Крім того, поет ставить Дніпро поряд зі словами *кобзар, Тарас Шевченко, бандура, козак*, які теж мають семантику 'національних символів України': *З роси та води нам довіку, братове, рости, / вітає Дніпро вас каліновим словом Тараса!* [3, с. 187], *Бандуристе, сизокрилий мій козаче, / окропи свої зіниці у Дніпрі! / За тобою кобзарі стоять незрячі, / пильно дивляться суворі кобзарі* [4, с. 189], *Нехай же співає діврова / і дзвонить високий огром / Зове кобзарів струноброва / бандура за сивим Дніпром* [4, с. 340].

Дніпро постає величною, широкою, чистою, красивою, повноводою річкою у творчості П. Перебийноса. Виражаючи приналежність до Дніпра, поет вводить прикметник *дніпровий, дніпровий*: *Б'є дніпровий течія / карим сямвом у зіниці. / Карий сонях кружляє в хороводі. / Українонько моя дніпровий* [4, с. 319], *Обіймаю я поле і дніпровий небовись* [8, с. 62], *Веселка над водами світу звисає, / розгойдує хвилі дніпрові* [4, с. 17], *Україно! Пісня наша лине / на дніпровій хвилі громовій* [4, с. 191], *Дивиться Київ на себе у води дніпрові* [4, с. 187],

Що за диво та бандура, що за диво, / грім-бандура, струни-трави золоті! / Блискавицею душа її правдива / вибухає на дніпровій широті [4, с. 188], *Упричали берега старого / дзвінка б'є дніпрова течія* [5, с. 15]. Також П. Перебийніс прирівнює за семантикою прикметник 'дніпровий' до прикметника 'український', тому що Дніпро – це символ України: *І над землею, щедрою на вроду, / чекала днина радісних вістей. / Упам'яті дніпрового народу / та днина синім вогником росте* [4, с. 219], *Ти бронзово поглянула на мене / зіницями дніпрового народу* [4, с. 338].

Периферійну частину мовного образу ВОДА представляють назви річок *Дністер, Славута, Південний Буг, Дунай, Волга*. Для опису річки Славута поет використовує прикметник *розтерзаний* на позначення емоційного стану, сповненого страждань і мук: *Змиваючи водою небокраї, не вірячи артерії старій, розтерзаний Славута набрякає пухлинами отруєних морів* [8, с. 99]. У межах одного вірша за основу П. Перебийніс обирає дві водойми – Південний Буг і Дністер, на яких постає Україна: *Я звідтіля, де мій Південний Буг / з моїм Дністром русявим розмовляє. / Поміж річок оцих така земля є, де кожен горбик соками розбух <...> В одній руці – крило Дністра, / а друга / тримає лебедину хвилю Буга* [5, с. 6]. Гідронім Дніпро осмислюється як об'єднувальна ланка між двома берегами України. П. Перебийніс наголошує на семантиці просторової відстані від одного пункту до іншого в поданих рядках: *Лине звістка над літами / з-за Дунаю до Дніпра. / Де ви, мамо? Де ви, мамо?* [7, с. 44], *От Волги до Дніпра – / До Третов-парку / Ходить Пам'ять* [7, с. 18].

Інтерпретація образу води у віршах П. Перебийноса демонструє широкі можливості мови щодо виокремлення нових семантичних відтінків цієї загальноживаної лексики. Словесні образи води П. Перебийноса прийняті національно-символічними відтінками. Письменник уособлює образ ВОДИ, зокрема звертається до Дніпра, Мурашки, наділяє їх людськими якостями та почуттями. За допомогою вербального опису води мотивує суперечливі відносини: ВОДА ОЧИЩЕННЯ й ВОДА-ЗАГРОЗА. Художні засоби, такі як, епітети, порівняння, персоніфікація, виражають авторське осмислення водної стихії. Уявлення письменника про воду пов'язані з його соціальним та родинним життям. Мовотворчості поета притаманне уміння актуалізувати семантичні й емоційні глибини мови, естетизувати образи наочної дійсності

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на з'ясування художньо-семантичного наповнення образу землі у творчості П. Перебийноса.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бакуменко О.** У космічній швидкості душ. *Культура і життя*. Київ, 2007. №7.
2. **Сорока П. І.**, Ониськів М. М. Світ поезії Петра Перебийноса. Тернопіль: Джура, 2005. 112 с.
3. **Голобородько К. Ю.** Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527, [1] с.
4. **Перебийніс П.** Дар Вітчизни: Вибрані поезії. Київ: Молодь, 1987. 392 с.
5. **Перебийніс П.** Присягаю Дніпром!: Поезії. Київ: Молодь, 1985. 96 с.
6. **Перебийніс П.** Пшеничний годинник. Київ: ВІК, 2005. 352с.
7. **Перебийніс П.** Ранкові сурми: Поезії. Київ: Радянський письменник, 1976. 104 с.
8. **Перебийніс П.** Точний час:

Поезії. Київ: Радянський письменник, 1990. 135 с. 9. **Перебийніс П.** Червоний колір. Київ: Дніпро, 1977. 248 с. 10. **Словник** української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. С. 716. 11. **Сологуб Н.М.** Образ води у мові Олександра Довженка. *Культура слова*. Київ. 1996. № 46 /47. С. 142-145.

Белінська Валерія Євгенівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна.

Tel.: +38-095-517-58-03

E-mail: lerabelinskaya@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7276-0426>

Bielinska Valeriia Yevhenivna – Postgraduate at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, Ukraine.